

ԳՐԱԿԱՆ

Կ. Ե. ԱՆՏԻՔԻՆ ԼԵՏՏ

ԱՂԱՉԵՄ ԶԱՆՓՈՓՈՒԵԼԻ...

Բ.

«Աղաչեմ զանիւթիւթիւ»-ն Բ. Հատուածն է հետ-
բեկի ԼԴ. Բանին: Ասոր Ա. Հատուածը տարբորինակ
մուտք մըն է, սակեկ քիչիկ մը ուժով ըստւած,
նորերը պիտի գրեին՝ ուռած ըստւած, հանդիսա-
ւոր՝ չեւտին ու յառաջացման մէջ: Դրեգոր այդ
վանակներ երբեմն կը մատնէ սա մտահոգու-
թիւնները — պահէն ու տեղէն ներշնչուելու
վիճակ մը այդպէս խոչընդելու: Իր երկերուն,
մանաւանդ Աղօթամատեանին յառաջարանները,
յիշատակարանները խմբագրուած են սա յայտնու-
թեցական հոգեբանութեամբ: Բայց յայտնի է թէ
մասնաւոր ուշադրութեամբ մը անիկա գրած է
այդ ԼԴ. Բանը, իր ամբողջ հատուածներուն մէջ:
Ա. Ե. Հատուածներուն միջև սա միջանկեալը
«Ի հանդիսարանս խօսից ասեմի բանս մտքանց
որով Հոգին Աստուծոյ հաւեյ հաւանէ յօցնականու-
թիւն»: (*) Դ. Հատուածին՝ ուրիշ վերտառութիւն:
«Երբորբիւն անյայտական Գորգ սեղմաբանութեան
սղոյսով յԱստուծոյ, յոր ինչ ի նիկիայն սանմանցաւ
հաւան»: (Թորգոմ Սրբազանի թարգմանութեամբ՝
նիկիոյ մէջ Երբորբեան մասին աստուածային ազդե-
ցութեամբ սանմանուած յարստութիւնը): ԼԴ. Բանին
մարմինէն զուրս այս յաւելումները, խմբագրուած
նարեկին ոճով, կը պատկանին հաւանաբար Նա-
րեկացիին: Ամբողջ բանը կազմուած է տասը հատ-
ուածներէ: Դասակարանական մեկնողական մը
թերեւս ուր բանաստեղծը կուզայ առաջին դիմի:

(*) Նշելը, ինչպէս նարեկացիի միւս աշխատութիւն-
ները թեւ զուրկ են դասական պարզութենէն, բայց կամուոր,
բռնազոր ինքզնիքում մը չեն մատներ՝ ինքուսկան զեղծումը
խորութեան տեղ քիչ յաւանդող, ինչպէս են առհասարակ մու-
նարան Դորոցի թարգմանութիւնները ու Մաքիստորի արձակ-
ները մանաւանդ Նաւալին: Նարեկացիին, բացի ուսանաւոր-
ներու մէջ մասնակի միտքութիւններէ (արգիւնք՝ բաւերու միայն
ձայնակն գործածութեան) հասկնալի է շնչաւորութիւնը, ու չի
պատկաներ անպարարներու խումբին: Մնաց որ իմ վերլուծումը
առաւելուողն նուիրում ըլլալով Խաչին, պիտի զգուշանայ ոճի
քերականական, լեզուական նկարագիրներով ալ զրադիւն: Այս-
քանը միայն անհրաժեշտ է գիտել տալ որ նման ամէն մեծ
գրողներ, Նարեկացի իրեն կը ներէ լեզուներ արտայայտու-
թեան ինքնացիկ եղանակներ: Ասկէ զատ, իր բառերուն երբեմն
կուսայ իրեն յատուկ ոչ թէ իմաստ, այլ իմաստի, առումի
երաններն իր նախադասութեան կազմը ինքնատիպ է: Ուրիշ
կերպ չէր կրնար ըլլալ արդեն: Առնուազն ներքին տեղով մը
մտապէս տապալում մարդու մը Լուս, յորդ, անանչ գրեթէ
ԲնԱՌՍՍԱԿԱՆ ձայնն է այդ նախադասութիւնը, բաւերու յար-
գարանքէ մը աւելի՝ ԱնԻԲՏԱԿԻՅ ԲՈՒԻԹ: Մենք կը գրենք —
եթէ ծնած ենք զրոյ — մեր Թագերով ոչ թէ ուզեցով: Անգուղջ
կայ Մաքիստորի բառախաղաղին փրօպէն և Նարեկացիի շշուշէ
նախադասութեանց մէջտեղը: Ահա թէ ուր կը զատուի շնչ-
գրողը ուրիշ գրողէն (Պ. Դուրեան — Նեղիշ Դուրեան զրոյց):

այդ քիչ մը շատ վերացեալ, չոր հարցերուն մէջ
զգացական տարրեր նեւեղու աւելիակից վա-
ւաքով: Նկատի աւելիմ. յառաջիկայ է չերուն հա-
մար, միայն ք. հատուածը: Զայն զխառնորդ վեր-
տառութիւնը կը թելադրէ աստեանախօսութենէ
առաջ, այդ աղօթքով զիմէլ «Հոգւոյն Արդ» որ,
«հաւեյում» ու հաճ, պիտի հասնի օդնելու ՔԱՌՈ-
ԶՈՂԻՆ: Այս իսկ թելադրանքով, անոր ընթեր-
ցումը, ժառանգաւորաց վարժարանի տարեմուտի
հանդիսանքին (ուրիշ կ'ենթադրեմ թէ ուխտա-
ւորներու բերնով հասած ըլլալու էր մեր գեղը),
խորհրդանշական տարողութեամբ մը մեղի կը
պարզէ հան մատակարարուած ուսուցման նկարա-
գիրը: Աստուծոյ խօսքը կարգալը, իր հաշտոյն,
քիչ մը եսասէր հաճոյք է անշուշտ. հանդակն
բարբերուն արտօնած ժամադրապէս թիւնը, ինք-
զինքը մտածող, սեպական հոգիին տաղանդովը
տարուած մարդու տիրական փոյթիմ: Նարեկացիին
ուսուցիչ է Անանիայի հաստատած Ուխտին մէջ:
Իր հաշտոյն անշուշտ անիկա ունէր անձնական նա-
խախրութիւններ, ուր հեղեղականն ու ուսուցողա-
կանը կրնային իրերախառնուիլ (*), իմ վերլուծած
հատուածը, իմ կարծիքով, կը բխի ուսուցողական
մտահոգութիւնէն, նախախրութիւնէն: Ուրեմն,
ուսուցումը Աստուծոյ խօսքին, ատեաններու առջեւ
անոր հանդիսաւոր մասնցումը, մեր օրերու բառով
բարձր, կամ արեւելահայերու նախախրած դա-
ւախօսութիւնը: Այսօր Քարգիլին խորունկ իմաստը
հաղիւ է մատչելի մեր ուղեղին (հիմա մենք այն-
քան առատ ունինք միջոցներ այդ խօսքին եր-
թալու. հազար տարի առաջ): Այդ զարեւուն
խօսքը, ժամուն բեմէն, կամ վանքերու ընդար-
ձակ կամարներուն ներքէն, տիրական հաղորդում
մըն էր եկեղանիին, ասոր թելադրած ամբողջ, ան-
ճառ հարցերուն — բոլորն ալ կենսաբնի խորհուրդը
լուսաւորել աշխատող: Քարգիլը եղբայրներու և
վանական ուրիշ ուխտեւ գոյութիւնը տկար վառա-
չին կազմեր սա տեսութեան: Աւելի հեռու դարե-
րուն, շոյնիսկ Քրիստոսէ քանի մը հարիւր տարի
առաջ, ասեանի առջեւ խօսքը ոչ միայն լրումն էր
ուսուցման, այլ և պսակը մարդկօրէն ներքէն վա-
ռախրութեան: Զուր տեղը չէ որ հնութեան մեծ
զօրավարները յաճախ մեծ խօսողներ եղան: Պատ-
մութենէն տեղեակ ենք հոնտորներու ուսուցու-
մին յարակից ամբողջ հետեւանքներուն: Աթէնքը
մտքին մայրաքաղաքը ընդող իր զօրավարները
չէին անշուշտ, ոչ ալ քաղաքական իր չունեցած
իմաստութիւնը: Իր ուսուցումն էր հեղինակը այդ
հրաշքին: Աւելի վերջ, խօսքին զերը աւելի հզօր
ծեւով մը տիրական կը դանենք Հռոմիմ, ուր ան-
ձին, մարմինն արարեցեմն առաջ Բանին, միտ-

(*) Աղօթմատեանին խմբագրութիւնը սխալ ըլլալով վե-
րագրելու առաջանող հոգեբանութեան մը: Մեր մէջ առանձին
աղօթքներ գրած է Յովնանիւս Սալմաշի որ իր կարգին շատ
հեղինակաւոր ուսուցիչ մըն է ժմ: Գրաւուն կը խորհիմ թէ
Շնորհալին, Լամբրոնացիին իրենց աղօթքները հեղինակած են
իրենց աղօթքներուն գոհացում ապու համար: Աղօթմատե-
անը ուրիշներու խմբագրութիւնը ընդառնում մըն է: Անոր 385
հատուածները առօրեայ պարենն են հոգիին, ինչպէս կը հաւա-
տայ արդէն Քրիստոս վանականը:

քին շնորհներն են որ ապագայ քաղաքական մեծ մարդը կը հանեն ուշադրութեան: Մեր երկրին համար, Դրիգոր Նարեկացիի օրերուն (Տասներորդ դար) քարոզիչը համադրական անձնաւորութիւն մըն էր: Ան կը միացնէր իր վրայ լրագիրը, գիրքը, հանդէսները, համալսարանը, դատին, Շրջող կենդանի մասեանն էր անիկա: Իր կարևորութիւնը ինքնաբերաբար կը բարդանար չըջապատի հակամարտ ալ պայմաններէն: Հասկնալի է ուրեմն որ սա զերը արժանաւորապէս կատարելու համար, նորաբոյս մօրուքով արեւմտեան անձկադին ապականէր վերնականին, ասոր օգնութիւնը աղբրաւոր, սրտապին ու իրաւ խօսքերու տարափով մը: Ուրիշ է արդեօք ոգին, մտածումը որոնք զսպանակը եղած են Հայ երուսաղէմի (գործածելու համար բնականցած բանաձև մը) մէջ ժառանգաւորաց վարժարանը հիմնելու պահանջին, կարիքին, նոր օրերու մուտքին:

Հիմա, կը դիմեմ աղօթքին, իր մարմինէն շատ քիչ բան զեղջերով, դաւանաբանական կամ պարզ մաղթական:

«Ալպէմ(*) զանգովոյնի սեռսիսն
Աննապօր Հոգոյն ղորի.
Առաքեա՛լ զգօղ փայլորբեան քո,
Եւ բարեգործեա
Ի յանձին Եւ յիշխանական ազդման լոգայտբեան(ց)
Զամենալից շնորհս
Բազմապարզեա քո ողորմութեան:
Եւ հերկեա՛ր
Զբանական անդառնա
Մարմնեղէն կամրայցալ սրբիս
Յրնդունակութիւն արդասեաց հոգեւոր սերմանդ»:

Կ'ենթադրեմ որ ի պէս Զարգացեցը անհրաժեշտ չէ կ'լլած ըլլալ, հասկնալու համար սա նախադասութեանց չարքը: Հազիւ տող մը (յիշխանական ազդմանց զգայտբեան) և բառ մը (բարեգործեա) կը տարբերին մեր գործածած գրաբարէն: Դժուարին տողը կը պարզենք. — Ի՞նչ ԱՆՆԱՅԻՆը Նարեկին մէջ յաճախ թարգմանած են ինքնիշխան՝ սոցալիսի վէճերուն տիրական տարազը. libre arbitre իր կաղապարին մէջ մինչև մեր օրերը այնքան մեկան հասցուցած բնազանցական քաղաքացի: ԱԶԳՈՒՄ՝ մեր քեղաքանին է, միումը: ԶԳԱ-

ՅՈՒԹԻՒՆ՝ զգացում: ԲԱՐԵԳՈՐԾԵԼԸ արդիւնաւորել, արգասաւորել: Այս անհրաժեշտ լուսարանութիւններէն վերջ աղօթքը պարզ է այլևս, շատ աւելի պարզ օրինակի մը համար քան Յ. Գ. Մարմանին Իննեակ իմաստաբանը կամ Զրաքեանի Ներսէսյանը: Ի՞նչ կ'ըսէ, այդ բաներով, վանայ ժողովուն ամենէն նկարագրել մէկ ավին, բարձունքի մը վրայ թառած իր մենարանէն, «հրեշտականման» Դրիգոր վարդապետը, որ ամբողջ երիտասարդութիւն մը, չափահասութիւն մը (Աղօթմանեանը կեանքը չափած մարդու հոգեբանութենէ մը կուգայ և հետեւաբար առաջացեալ տարիքի գործ մը կը նկատուի) ունի իր ետին աստուածային սարկիքներուն նուիրուած: Որ ապեր է Առտոյն սպասին ըստմանակ յալամբերութիւնը, հոգիին շահը հետապնդող բացարձակապաշտ իր եռանդին մէջ, ու չափեր, իր ներսը կամարակապ զգացումին անհուն մեծութիւնը, զեղեցկութիւնը, իր օրերուն իմաստը արժեքորդ իր ողջակէզը իր անձն զուրս ուրիշներու ալ արդիւնաւոր բնութեւ համար երբ գրիչը կ'առնէ իր ձեռքը, ու զոգոզ՝ մատներով, այդ երկինքէն — մարդուն հոգիինք մըն է — լոյսի գիծին կը նետէ մաղադարիւն...: Անոր ուղածը, սա զժուարին արարքին մէջ, ցօղն է Ս. Հոգիին, որ խօսքի, գիրի մարդակերպ ձևերով պիտի արգասաւորէ իր մէջ իր ամենալից շնորհները: Այսպէս խտացուած, սա նախադասութիւնները մեր մտքին կը բերեն ամուր ալ բարիքը հաստատութիւն: Բայց բանաստեղծութիւնը, այս անգամ բառին տուէք իր տիրական իմաստը, չի նշանակեր զաղափար մը, զաղափարներու շարք մը աղօցանել ուրիշի մը, ուրիշներու շարքի մը. (աղօթքը այդ բանաստեղծութեան ամենէն սկզբնական, տեղական, խորունկ ձևերէն մէկն է, ամենէն իրաւ քանի մը զգացումներուն — մահ, սէր, անմահութեան հետեանք, և կամ ներհակէն՝ չարիք և իր սարսափները — սղաքին տակ ծնունդ առած), փոխադրելով խօսքը բանական բանաստեղծութեան, նկատի կ'առնենք ասոր էական մէկ տարրը՝ կառոյցը՝ գրեթէ անբացատրելի բառ մը որ ծայրին նիւթական հիւսքը, զգացումին զգեստը, յուզումին կերպարանքը (ուրիշ բան չեն իրաւ բառերը, Սուտերը՝ թիթեղ) պիտի ռճաւորէ, անձնաւորէ, հրեղինէ համաձայն բխման աղբրերին, — հոգիին, Կառոյթի սա կախարդական — որովհետեւ անվերելու էլ — բայց զգալի ոգեղէն խելութեան, հեղանուտին ընդմէջէն մեր գտածը հոգին է այդ Դրիգոր վանականին: Չեմ բանար Դրիգոր Նարեկացի խորհրդանշանին իրարմէ աղօթք, իրարմէ հարուստ ծաղիքը, իմացէք միայն որ այդ տարազը կը ծածկէ իր տակ մեր ժողովուրդին մէջ քիչ անգամ հաստատուած բարձրութիւն մը թափէ, խորութիւն մը զգայնութենէ, զհետքիւն մը բառերու ներքին կախարդութենէ, Գիտցէք միայն որ արտասովոր մարդ մըն է անիկա: Այս վկայութիւնը բաժնորդէ մէկէն, վերի տողերը մարդանան իրենց կարգին, ինչպէս մեզ կը տրուի դիտել ատրիկա, երբ կախարդ կոճակի մը հպումով կոյր լապտերները կը կարմրին, հոսանքէն մկրտուած:

(*) ԻՄԷՔՐԵՐԱՆՆԵՐԸ կ'ընեն Նարեկին իսկ լեզուով, որ ինչպէս զիտել տուի քիչ վերջը, մեր լեզուն է, ամէն բանէ տալով, Աննապօր Նալի մը՝ Թեքեա արգարանալի քուտ քարեպաշտական տեսակետներէ, սոսոյզ վերջաւոր մըն է, քանի որ Նալի միայն ըլլալէ առաջ հոգեղէն դրոշմին մըն է և կը մտածուի թէ մեր այն ընթերցողը որ կը լսուի իր օրաթերթը, զայն վաճարանից հետագին բայց որուն իմացական յարգարանքը իրեն չարանակն ունի՝ Նալի, ինչ նկատութեամբ ձեռքին կը նետէ... Ներշնչուի՝ որուն աշխարհաբար քիչ կը տարբերի սակայն օրեւակի համար Բեղաձորէն պատուական հայաթներէն գործածած լեզուէն: Տղապարս մը միայն փոխած եմ, հետեւելու համար իմաստի և կառոյթի թերութեան քննարկէն Այսպէս ապագայում, Աննապօր Նալի՝ կ'ըլլայ շատ աւելի գիտնականալի քան իր աշխարհաբարը: Իրա իմաստները ուսնեն եւ միջոց կը գտնեն միտքին մէջ քեզու-սրտելու: Տղան սոց անցքի կարծ ընդհատար այս կերպով ըսելով մը կ'ըլլայ իմաստեղծութեան գծուոր ճիշդ համար: Գ. Եղիշեան իրաւաւորեան կատարած է ամբողջ Նալիին վրայ սա փոփոք, յաջողալով:

Անկարելի է քակել ամեն մէկ բառի տակ բանաստեղծէն միեւրոտած զգացումին, մտածումին, կրակին նախադասարարները՝ փորձը կ'ընեն սակայն մէկ քանիւն վրայ՝ Այսպէս անվիճելի վերադիրը որ հազարէ աւելի տարիներու կեանք մը ունի մտածման պատմութեան մէջ մինչև Հերակլիտ իջնող, հաւանաբար հարեկացիին որով ալ ազանդաւորներու բերնին մէջ ընթացիկ օրակարգ մըն է։ Եւ կ'առնեն ընական իր թելադրանքին մէջ միայն նկատի, մշտն ընդունելով հակադրեցութեան կեանք մը՝ զատաբաւական այն հանդիսանքէն որ կը փառէ բանաստեղծին նայուածքին։ Զայն մտադրաւոր շատերէն բաւ է կենալ ծովին պատկերին. երէկ՝ թույլ կապար, առտուն՝ ձիւն վարդաւ, կէսօրին՝ կապուտ սաւան, իրկունը՝ կրակէ զորս, մայրամուտին վրձինին ներքեւ։ Առանց բառերու վրայ խաղալու, ես կրնամ սա ձեւերու մշտական հրթիռը, բռնկումն ու շէջքը, վտաքն ու սուգը, արտաքին աշխարհին սա հմայագրատկերը ամագանգում զտնել վարդապետին ալ զգայութիւններուն կենդանի կտաւին վրայ։ Միայն եղանակներուն ձեւքէն թափուած երանգի, ձեւի, կերպարանքի սա այլալուծները բաւ են երեւուն փափախակաւորներ հոգի խռովքով մը արտաբերու (imprimer) ընկալուչ կերպասին վրայ, հիւսուած մարդոց ջիւղերէն։ Մտաբերել՝ թէ ինչ կրնային ըլլալ պատկերաւորքն անոր վանքի տեսարաններուն զարնէն, ամբան ու ձմարն։ Զեզի կը ձգեն հետեւի սա թելադրանքներուն, վերակազմել այդ ամէնը։ Երբ մտածման սա կերպը մենք գործողներնք մարդկեղէնին վրայ, մեր գտնելիքը աւելի խորունկ, աւելի յուսահատ, աւելի կործանարար փախուստ մըն է մեղմէ։ Երէկի տղէն, խարտեալ, համակ թոց ու քաղցրութիւն, մինչև սա կորաքամակ ծերունին, Գրիգոր վանականը, իր սեղանին առջեւ, իր միտերուն ռառոյցը ասեղ ասեղ երբ կը հիւսուի իր կաշիին տակ, համարձեւ։ Բայց աւա՛ղ, ակնթարթ մը անգամ չի տեսեր, չէ տեսած այդ ողբերգութիւնը, եթէ ուզէք դայն զետեղել ժամանակի չափին մէջ։ Այն ատեն՝ Որքան սրտազրաւ է մեր ամէնուն մէջ ընդվզուած մը սա զարհուրանքին զէմ։ Յալխեմակար, անյեղին, անվիճելիքն(*) որքան իրաւ կը բռնա-

նան մեր մտքին։ Զանց կ'ընեն բանալ ընդլայնումի սա համեմատութիւնով, ստորագրելները, որոնք հեռու՝ բառարաններու մէջ անկիւնակալ բազմող անտարբեր ու քիչիկ մը սառած բաներ ըլլալէ, խորունկ, խանդաւ, կոխէն ջերմացած ստուգութիւններ են Ս. Հոգին միտքին մէջ կերպարանելու յաւակնող։ Երանելի զարե՛ր, ուր բառի մը համար հարիւր հազար վանական կը ձգէին իրենց ճգնաքնները, կը մանէին պատրիարքանիստ քաղաքները, կը չափէին ասոնց փողոցները, սպառնալիւն, վայրագ իրենց նայուածքներով զատապարտելով կամ խելայեղ խնձիղով մը փառարանելով . . . բաւ մը, Ս. Հոգին կամ Որդին ամական։ Ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութեան անցողարձեւուն ծանօթ մը զփռարութիւն չի զգար հասկնալու պատրիարք մը որ իր հակառակորդը չի խղճահարի իրեն զրատ գործածելէ, մի՛շտ բառի մը համար։ Այսպէս է յորինուած մարդոց անսահման յիմարութեան հանգէսը։ Գրիգոր վանականէն զար մը վերջ, Գրիգոր Պահլաւունի (Մարկոստոս) իշխանը որ Պղատուն է թարգմանած ու չորս օրուան մէջ հազար տողի վրայ կտակարանները խտացուցած . . . ոտանաւոր պատմութեամբ, Հազարացի իմաստուն մը հետ մրցելով . . . յարադրելուն, իր սուրը պիտի խաղցընէ աղանդաւորներուն միտերուն վրայ, մաքրագործելու համար պարզ մարդեր, որոնց միտք մեղքը իրենց խելքին ինքնիշխան գործածումին պահանջն է ի վերջոյ։ Որքան խիտ են երբեմն մեր տղերը . . . կը գոհանամ միայն խանդաղատագրին զգացումով մը հետեւելով բանաստեղծին մտքի թիւիչքին որ զմայելի բնականութեամբ մը երկրէն երկինք, նիւթէն հողին կ'ընէ իր սառնունքները, կատարելով զփռար համարումը երկու աշխարհներուն, որմէ մանրանակար իրազօրուած մըն է մարդը։ Գրիգոր վանականը երբ Ս. Հոգին շնորհները կը վերածէ առտուն անուշիկ շաղին, ցօղին, անով պրազաբերելու համար անդասանքները մարմնեղէն կարծաղեալ(*) սրտին, զրական զարձուածք մը չընեն աղանջովարար, չոր ու ստերջ մարդանքը

իրենց մազազալիկայ զամբաններուն ծոցը, Գրիգոր վանականի գարուն կը կազմէին գերազանց խաղաղները, կիրքերը մասնակաւ յաւակնող դասակարգին։ Աղանդաւորները միայն հաւատքի սպեկտերին ին, այլ և մասնական մեքենան մեքենայնոր վերածել փորձող յանդուգն բախտախնդիրներն, աշխարհակալներն։ Նայել չէ՞ արդեօք պարագան և մեր օրերուն։ Այսօր կը զարմանաք յանուն քրիստոնէութեան սարքած խաղաղներուն կարեկրութեան, առանց անդադարաւարու որ ուրիշ բան չենք րենք երբ մեզի պէս շատածողները Խեղճ ու Խեղճ ինքնեւ, Քաղաքացիական կոխի ուժի մը չէ միայն այլ և «Հոգւոյ Որդւոյ» զէմ մեղք մը։ Բայց տարբերութիւն մը — արիւնին Խեղճեւէն (Նայր, մայր, կին, զաւակ և այլն) հազիւ թէ կը փոխեն։ Միտքին Խեղճեւէն (Իմաստասիրական դրոթիւններ) կը հիննան շատ աւելի արտաքին։ Զեմ զգալի նարեկային հանգստեանով։

(*) Խեղճեւէն կրկնապատկեր բացատրութիւն մըն է, մեր օրերու double image, կը թելադրէ շաշառի միտքին ինքնեւէն ու անոր միտքի միտք, յարեքէն, մեղքէն, խղճալէն ինքնեւէն, Խեղճեւէն պատկերը Նայր աշխարհները միտաբար քայլեցնելու սա mailrise մեր օրերուն սիրական եղանակ մը չէր միայն։

(*) Նախկինում չէի լսում յաւակներ կատարել։ Դրական վերաբերմամբ համարում էի ինքնին, ու չի ձգարի շարժումներն, ամբողջական սպառման, հարազատութեան, ապացույցանող փառարկումին փառքերուն։ Իր նախախորհրդերը, թերեւ կրցածը, վերակազմելն է, ասեղի չափերու վրայ, հենք չի դրուած որոնք իրենց կախարչական ցանցին մէջ առին աշխարհին ուղեղէն Խեղճեւէն, զայն պատմել փորձելն աւելի կամ նուազ իրականութեամբ, հաւատարմութեամբ։ Տեսնել զանալի է Խեղճեւէն, Խեղճեւէն, եթէ ոչ Խեղճեւէն (որ շատ ծանր պիտի կռուէր ու փառապէր թերեւ փառսին իսկ արեւքը), զեթ այն քանի մը զիստօր յոյգերը որոնք մատարակաւ են բոլոր աղանջողներուն։ Մարդիկ հայր էին, հայր էին, ամուսին ու կին էին, զաւակ ու որդի էին ինքնին օրերէն և հարկ կա՞յ բռնու՞ն են ալ տակաւին։ Անա թէ ինչու մեր խանդաղատանքը չէ յորցած, մեր արցունքը չի յամեարար երբ կը կարգանք Հեղճեւէն։ Անշուշտի բաժանումը, Գրիգորի և Արքիմիտի եղբրական խառնկութիւնը . . . Յետոյ, զիստալու էք որ աստուածաբանական, զատանարանական արարչները, այսօր այնքան հանգաւա-

վիսարեթու թեանց սիրահարներուն։ Արտօնուած ենք մտածել որ այդ Գրիգոր վանականը միայն մազադաթ չէր հերկեր։ Թէ նման բոլոր ուխտի միաբաններուն, անոր մատները քաղցրագին զգայութիւններով կ'իյնային մահին վրայ, ու հողին խաւկը անախորժ չէր իր ռուսներուն։ Թէ իր բուռէն արձակուած սերմին խարտեալ անձրեւը, աշնան դուռներուն, հնչառցած, վախկաղկեաց հողերուն արգանդը զէպի, անոր հողին ալ կ'սղուէր երկիւղած զգայութիւններով, ինչպէս բառերուն անձրեւը՝ խմացական հնչառքին բարձրագոյն յուզումներովը մարմին էր անոր մաքին ալ զաշտին... Քսաներորդ դարու քննադատ մը, այս ամէնէն թերեւս սիրէ արարքը, հողը բեղմնաւորելու խորհուրդը, ասոր հօր ձգողութիւնը որ կրնայ անգրադառնալ իր ալ մտքին, իբրեւ մէկ մասնիկը տիեզերական խորհուրդին, այդպէս մարմնացած, կերպարանուած։ Տասներորդ դարու վանականին համար արարքէն գեղեցիկութիւն մը, խորհուրդ մը կը մնան թաղուած, բայց զգացումը, նոյլ ու նոյնին նոյն ատեն, իբրեւ գերագոյն իրականութիւն կը տիրապետէ անոր մտքին։ Այդ Գրիգոր վանականին համար երկուցիկութիւնը սա մեր աշխարհը ունայնութիւն մը չէ, ինչպէս կը պարզուի ասոր հօր, գերագոյն իրականութիւնը արեւելեան մեծ կրօնքներուն խորքէն (Պատարայականութեան Նիքիւսոն), ալ նախապայելք մը (Չրաքեանին բառը), պատրաստութեան շրջան մը, մաքրագործման հովիտ մը, խկութիւններու, անհունութիւններու, յաւիտեններու միակ իրաւ, միակ արժող աշխարհին։ Չարհամարհել սա մեր աշխարհը, վառնդի հոս ալ Աստուծոյ շունչը կ'ապրի, բիւրաւոր կերպարանքներու տակ, հոս նետուած սերմը բարիք մըն է, յար և նման միւսին որ անհուն անդաստանները կ'արգասաւորէ Աստուծոյ իմաստութեան։ Ասկէ անդին ալ երկինքներու արտերուն մէջ Ս. Հոգիին ցօղը կ'իջնայ ու «կը բարեկործէ»... Հոգեւոր սերմը որ կը թուի անգրադարձն ըլլալ մարմնաւորին, սա մտածումներու լոյսին ընդմէջէն կ'ըլլայ կեանքին ամէնէն բարձր խորհուրդը։ Ինչպէս կը տեսնէք, որքան քիչ կուգան տողերը, կտոր մը բան քակելու այն ընդարձակ ապրումներէն որոնք հոգեյատակը կը կաղմեն բանաստեղծին։ Ինչ վաւերական, խորովի, զարհուրագին հնչառք մը կը թաւալէր անոր ջիւղերուն արտերէն, ոսկորներուն ահօսներէն երբ իր միտքը հանդերձուած կ'ուզէր, ընդունելու ստուածային շնորհներուն սերմերը...

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Վերել յաւերտ)

ԼԵԶՈՒԱԳ-ԻՏԱԿԱՆ

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ^(*)

Հին ժամանակներից սկսած Իրանի հարթութեանց վրայ բնակուած էին երկու հնդեւրոպական ժողովուրդներ, որոնք լեզուով ու քաղաքակրթութեամբ իրար շատ մօտիկ էին. դրանք էին մարերն ու պարսիկները։ Մարերը գտնուում էին Ուրմիոյ լճից դէպի արեւելք, իսկ Պարսիկները՝ նրանցից հարաւ, Պարսից ծոցի շուրջը։ Ամէն անկազմակերպ ազգի պէս՝ սրանք էլ բաժանուած էին բազմաթիւ ցեղերի և գեղմի քաղաքական ամբողջութիւն և ուժ էին կազմում։ Ասորեստանցիք արշաւելով այս ցեղերի վրայ, շատերին հպատակ էին դարձրել, բայց տեղի դժուարութեան պատճառով ամբողջ երկիրը իրենց իշխանութեան տակ չէին առել։ Ն. Ք. 7^{րդ} դարում մար ու պարսիկ ցեղերը հաւաքուեցին մէկ իշխանութեան շուրջը և կազմեցին մի պետութիւն, որի նշանաւոր ներկայացուցիչն եղաւ մարաց թագաւոր Կիաքսարը։ Կիաքսարը ոչ միայն կարողացաւ թօթափել ասորեստանցոց լուծը, այլ և արշաւեց Նինուէի վրայ, առաւ ու կործանեց և վերջ տուաւ Ասորեստանցոց պետութեան (608)։ Այսպէս հիմնուեց մարական պետութիւնը, որի նշանաւոր մայրաքաղաքն եղաւ Եկբատանը (արդի Համադանը)։

Օգուտ քաղելով արեւելքի խառնակ դրութիւնից, որ յառաջացել էր Կիւմերների և Սկիւթացիների արշաւանքով, բուլղովին ազանով իրենց արեւելեան ու հարաւային սահմաններից, մարերը յառաջացան դէպի արեւմուտք։

Այս աշն ժամանակն էր երբ Արմէնները մտնում էին Ուրալիս։ Ուրալիացիք արդէն ուժասպառ՝ չկարողացան դիմագրել արեւմուտքից յառաջացող հայերին և արեւելքից յառաջացող մարերին։ Նրանք տեղի տուին։ Շուտով Վանայ և Ուրմիոյ լճերի միջև գտնուած տեղերը անցան Մարաց իշխա-

(*) Վերցուած՝ մեծամուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Թ. Գրուխ)։